

ÖRÖK VISSZATÉRÉS ÉS GYŰLÖLET

ULLMANN TAMÁS

Az örök visszatérés talán a legnehezebb Nietzsche gondolatai közül, de legalábbis az a gondolat, amely a leginkább ellenáll megértési törekvéseinknek. Úgy gondolom, hogy az örök visszatérés gondolatának alapvetően három lehetséges értelmezési aspektusa van, egy erkölcsi, egy kozmológiai és egy – nevezzük így – metafizikai vagy spekulatív. Ez utóbbi arra vonatkozik, hogy a gondolat elgondolása miként alakítja át a valóság természetére vonatkozó legalapvetőbb fogalmainkat. A metafizikai és a kozmológiai értelmezéssel most nem foglalkozom, az etikai értelmezés viszont el fog vezetni a gyűlölet fogalmának egy sajátos megközelítéséhez.

A GONDOLAT BEMUTATÁSA

A gondolat az életrajzi beszámolók szerint egy csapásra, hirtelen és megvilágosodásszerűen érte Nietzschét 1881 augusztusában a Silvaplana-tó mellett egy nagy, piramis alakú szikla közelében. Még ha óvatosan kezeljük is az *Ecce homo* felfokozott beszámolóját saját gondolati útjáról és fejlődéséről, az aligha tagadható, hogy Nietzsche rendkívüli jelentőséget tulajdonított ennek a váratlan élménynek, amelyet egyenesen kinyilatkoztatásnak nevez. „A kinyilatkoztatás fogalma – abban az értelemben, hogy valami hirtelen, rémisztő bizonyossággal és finomsággal láthatóvá, hallhatóvá válik és minden porcikájában megrázza, sőt földhöz vágja az embert – egyszerűen írja le a tényállást. [...] Minden tökéletesen önkéntelenül történik, mégis mintha a szabadság érzése, a föltétlenség, a hatalom, az isteni rohanná meg az embert.”¹ Az örök visszatérés gondolata megvilágosodásként éri Nietzschét és e különleges augusztusi nap élménye után egész gondolkodói tevékenységének a középpontjába kerül. Lou Salomé beszámolója szerint Nietzsche lehalkította a hangját, valahányszor az örök visszatérést említette, mintha félne attól, hogy avatatlan fülekhez is eljut ez a mindent felforgató gondolat. E különleges jelentőség ellenére meglepőnek tűnhet, hogy túlzottan gyakran sem a publikált művekben, sem a kéziratok hagyatékban vagy a levelezésben nem találkozunk a gondolat kifejtésével, ami talán azzal magyarázható, hogy Nietzsche még nem találta meg a kifejtés megfelelő formáját és nem akarta nyers állapotban az olvasók elé tárni legféltebb és egyszersmind legvesz-

---

¹ Friedrich Nietzsche: *Ecce homo*. Ford. Horváth Géza. Budapest, Göncöl, 1994. 99–100. o.

lyesebbnek tartott gyermekét. Az örök visszatérés gondolata először *A vidám tudomány* 341.§-ban jelenik meg:

A leghatalmasabb teher. – Mi lenne, ha egy napon vagy éjszakán egy démon utánad lopakodna legmagányosabb magányodba és így szólna hozzád: „Ezt az életet, amelyet most élsz és amelyet éltél, még egyszer és még számtalanszor újra kell élned; és nem lesz benne semmi új, hanem minden fájdalomnak, kéjnek, minden gondolatnak és sóhajnak, életed minden kimondhatatlanul apró és nagy eseményének ugyanúgy kell visszatérnie hozzád, ugyanabban a sorrendben és egymásutániségben – pontosan ugyanennek a póknak kell visszajönnie és holdfénynek a fák között, pontosan ugyanennek a pillanatnak és nekem magamnak. A lét örök homokóráját újra meg újra megfordítják – és téged vele együtt, te porszemek porszeme!” – Nem vágnád magad fogcsikorgatva a földhöz, átkozva a démont, aki így beszél? Vagy megéltél már valaha olyan feledhetetlen pillanatot, amikor azt válaszoltad volna neki: „Isten vagy és sohasem hallottam még istenibbet ennél!” Ha e gondolat úrrá lenne rajtad, megváltoztatna teljes valódban, sőt talán föl is örölné; a mindenre és minden dolgokra vonatkozó kérdés: „akarod-e mindezt még egyszer és számtalanszor újra?” nehezedne a legsúlyosabb teherként cselekvésedre? Vagy mennyi jóindulatról kellene tanúbizonyságot tenned önmagad és az élet iránt, hogy *soha többé ne kívánj* egyebet, csak e végső és örök megerősítést és szentesítést?²

Első pillantásra is látszik, hogy az örök visszatérés nietzschei gondolata nem hasonló helyzetek, dolgok és események egymásra emlékeztető konstellációjának ismétlődését állítja, hanem azt, hogy minden *ugyanígy*, mégpedig a legapróbb részletekig ugyanígy meg fog ismétlődni számtalanszor, sőt már meg is történt számtalanszor. Az ismétlődésnek a gondolat elgondolása is része, vagyis az a pillanat is számtalanszor lefutott már és még számtalanszor vissza fog térni, amiben az örök visszatérést ebben az adott pillanatban felismerem és felfogom. Bizarr gondolat, nem kétséges. Legmélyebb intuíciónk berzenkedik az ismétlődés ilyen felfogása ellen, és talán nem csak azért, mert az ismétlődés egyaránt ellentmond a lineáris, keresztény hagyomány alapján szerveződő történelemfelfogásunknak és a természettudományos világértelmezésünknek, hanem még inkább azért, mert megkérdőjelezi azt a minden tapasztalatunk mélyén munkálkodó meggyőződést, hogy ami éppen most van, az még sohasem volt, hiszen a jelen állapot hordozza a múlt egészét és még a jelen többletét is. Személyes időtapasztalatunk az időnek erre a tartamos, saját intenzitással rendelkező felfogására épül, ami szöges ellentéte a tökéletesen azonos ismétlődés mechanikus képének.

---

² Friedrich Nietzsche: *A vidám tudomány*. Ford. Romhányi Török Gábor. Budapest, Holnap, 1997.

A másik nehézség, ami rögtön szembe ötlik a szöveg kapcsán, abból fakad, hogy ugyanannak a felismerésnek láthatóan két, egymást ugyancsak kizáró következménye lehet: vagy a teljes csömör, vagy a minden tehertől való megszabadulás elragadtatott boldogsága. Ha minden megismétlődik, akkor minden nyomorúság, minden szenvedés, minden elviselhetetlen apróság örökké ismétlődni fog, vagyis nincs menekvés a reménytelenség elől. Másrészt viszont az örök visszatérés fel is szabadíthat, vagyis hozzásegíthet a „legnagyobb teher” levetéséhez, a teljes elutasítással szemben elvezethet a teljes igenléshez is. Ezért nevezi Nietzsche az örök visszatérést az igenlés lehető legfennköltebb és egyáltalában elérhető megfogalmazásának.³

Ugyanannak örök visszatérése első pillantásra valóban hatalmas teher, egyenesen irtózatossá és elviselhetetlen gondolat. Hogyan éljek tovább, ha nem reménykedhetem abban, hogy a következő pillanat megszabadít múltam nyomasztó terhétől, nem csak a bűnöktől, hanem a nyomorúságnak azoktól a látszólag jelentéktelen pillanataitól is, amelyekre utólag rányomtam a „csak ez egyszer és soha többet” bélyegét. Az élet apró kudarcai, érzelmi és erkölcsi bukásai iszonyú teherként szakadnak a nyakamba, ha minden még egyszer és számtalanszor meg fog ismétlődni. Nehéz annál nyomasztóbbat elgondolni, mint az önmagam előtt is letagadott nyomorúság, a közepes élet állandó ismétlődését. Az életidőnek mint *egyszeri* eseménysornak az elgondolása azzal a reménnyel kecsgetet, hogy legalább a jövőben megszabadulhatok a múltam és a jelenem terhétől. Talán nem kell ezt a terhet egész életemben cipelnem, akár a következő pillanat is feloldozást hozhat és az élet új irányát teremtheti meg. Az örök visszatérés gondolata ennek a reménynek vágja el a gyökereit. Még ha *most* meg is szabadulok szenvedéseim és nyomorúságom terhétől, az átélt szenvedés és nyomorúság a végtelenségig ismétlődni fog. Ebben a felismerésben ténylegesen van valami démoni: az önnön gyengeségének és szenvedésének kiszolgáltatott lét örök kárhozata és sötét kétségbeesése. Az örök visszatérés csömöre nem a nagy bűnökhöz és a heroikus kudarcokhoz tapad, hanem a nyomorúságok sorozatához, az önáltatáshoz, a gyengeséghez, a gyávasághoz, a megrögzött, apró bűnökhöz, a kicsinyességhez, rosszindulathoz, bosszúvágyhoz, önsajnálathoz. Ugyanannak örök ismétlődése nem az életöröm és a teremtő erők felszabadulását, hanem – közkeletű és életünket keresztül-kasul meghatározó kifejezéssel – a legsötétebb és legkilátástalanabb depressziót idézi elő.

Ennek a csömörnek a metaforikus kifejeződését találhatjuk meg az *Így szólott Zarathustra* III. részében, *A látomásról és a talányról* címet viselő fejezetben. „És bizony mondom, soha nem láttam még ama látványhoz fogható. Ifjú pásztert láttam, göresben rángó testtel, fuldokolva, kicsavarodott

---

³ Lásd Friedrich Nietzsche: *Ecce homo*. i.m. 94. o.

tagokkal, eltorzult arccal; és fekete kígyó lógott ki a szájából.”⁴ Nietzsche maga is megfejtendő látomásnak, sőt hasonlatnak nevezi ezt a képet és felteszi a kérdést: „Vajon *ki* volt ama pásztor, kinek így torkába kúszott a kígyó? Ugyan *ki* az az ember, kinek torkába kúszik majd mind, mi nehezebb a nehéznél és feketénél is feketébb?”⁵ Ugyanennek a résznek *A lábadozó* címet viselő fejezetében állataival beszélgetve maga Zarathustra adja meg a megfejtést. „Hogy hatalmas csömöröm támadt az embertől – az fojtogatott, tor-komba mászva: és amit jóssal a jós: ’Minden mindegy, nincs értelme semminek, megfojt a tudás.’ / Hosszú alkonyat bicegett előttem, holtfáradt, haláltól részegült szomorúság, és ásítózó szájjal így beszélt. / ’Örökké visszatér az ember, fáradságod okozója, a kis ember’ – így ásítózott szomorúságom, így vonszolta magát, álmatlanul.”⁶ A csömör fojtogató, fekete kígyójának hasonlata tehát, úgy tűnik, megfejtést nyer, ám azonnal furcsa, kettős értelemben áll előttünk: egyfelől a céltalanság, az üres tudás és az életuntság, másfelől a kis ember, vagy ha úgy tetszik az utolsó ember alakjában. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az értelmetlenség tapasztalatának két formájával állunk szemben. Az első annak belátásából ered, hogy Isten halálával megszűntek azok a keretek és alapszerkezetek, amelyek, jóllehet csak külső értelemmel, de mégiscsak értelemmel látták el az életet. Ez a gondolat a nihilizmus szélsőséges formájához vezethet: mindent megtehetünk, de semminek sincs értelme, nincs cél, nincs tartalom, üres a világ és üres az élet. Az értelmetlenség második formája az utolsó ember alakjában jelenik meg. Az utolsó embernek egyetlen célja van, a kényelmes, kockázatmentes élet, a nyájboldogság egyenlősége, az apró kielégülések kábítószere, egyszerűen: az élet terhetől való szabadulás. Nietzsche szerint az utolsó ember a legmegvetendőbb, mert elutasítja a szerelme, a teremtet, a vágyat, a szellem magasba törekvését. „A föld összezsugorodik akkor, és ott ugrándozik rajta az utolsó ember, aki majd mindent magához zsugorít. Fajtája kiirthatatlan, akár a bolha; az utolsó ember él a legtovább. / ’Feltaláltuk a boldogságot’ – mondják az utolsó emberek, és vaksin pislognak.”⁷

A nihilizmus ugyan nem tud megszabadítani az élet terhetől, viszont minden küzdelmet értelmetlennek nyilvánít: életfáradságot, unalmat, kilátástalanságot hirdet. Az utolsó ember alakja nem egy pszichológiai, vagy szociológiai típus leírása, hanem ugyanennek a problémának egy másik – gondolati és életfelfogásbeli – megoldása. Az utolsó ember gondolkodása azáltal mentesíti a létezés terhetől, hogy magát ezt a terhet tagadja és a kényelmet, a

---

⁴ Friedrich Nietzsche: *Így szólott Zarathustra*. Ford. Kurdi Imre. Budapest, Osiris/Gond, 2000. 193. o.

⁵ Friedrich Nietzsche: *Így szólott Zarathustra*. i.m. 194. o.

⁶ Friedrich Nietzsche: *Így szólott Zarathustra*. i.m. 264. o.

⁷ Friedrich Nietzsche: *Így szólott Zarathustra*. i.m. 23. o.

szórakozást, az apró kielégüléseket, a veszélytelen jólét és a hasonlók közösségében való feloldódás biztonságát szegezi vele szembe. Az unalom és reménytelenség, mint a nihilizmus első típusa, másfelől a kisszerű élet mint a nihilizmus második típusa egyaránt csömörhöz vezet. Az ugyanannak örök visszatérése ezt a csömört, ami a személyes élet és a kultúra tendenciáiban egyaránt megfigyelhető, nem csupán felerősíti, hanem egyenesen elviselhetetlenné teszi. Változtat-e vajon ezen az örök visszatérés gondolata, vagy csupán a kilátástalanságot mélyíti el és teszi ezzel a csömört elviselhetetlenné? Nem kétséges, hogy Nietzsche szerint nem csak radikális változást idéz elő az örök visszatérés víziója a gondolkodásban. Többről van szó: maga ez a gondolat az egyetlen és végső garanciája a nihilizmustól való megszabadulásnak. Tehát nem pusztán hozzásegít a fordulathoz, hanem egyenesen a fordulat egyetlen eszköze és lehetséges útja. Egyrészt a nihilizmus felfokozott formájához vezet és ezáltal kibillentí a gondolkodást vélt egyensúlyából, másrészt a nihilizmussal szembeni leghatékonyabb fegyvert kínálja.

A *vidám tudomány* idézett szövegéhez képest, ami mindössze az örök és részletekig hatoló ismétlődés képét rajzolja elénk, az *Így szólott Zarathustra* néhány új mozzanattal gazdagítja ezt a képet. Az örökkévalóság, a nagy év, a pillanat, a dél, valamint a lehetőségek totalitásának fogalmi köré csoportosíthatjuk ezeket az újdonságokat. Zarathustra látomásában egy törpével, a nehézkedés szellemével társalog. „Nézd ezt a kaput, törpe! Szólottam aztán: – két arca van. Két út fut össze itt: végig nem járta őket soha senki még. / Emez a hosszú út visszafelé: egy örökkévalóság. A másik hosszú út amarra – egy másik örökkévalóság. / Ellentmondanak egymásnak ezek az utak; homlokuk összekoccan – és épp itt a kapu alatt találkozhatnak össze. A kapun ott a felirat: 'Pillanat'. / Ha pedig valaki elindulna az egyikben – és menne egyre csak tovább: azt hiszed tán, mindörökké ellentmond egymásnak ez a két út?”⁸ A múlt végtelen sorozata és a jövő végtelen sorozata, mindkettő önmagában is egy örökkévalóság, végül összeér, ezt nevezi Nietzsche – kétségtelenül a görög antikvitás erős hatására – nagy évnék. A világ egy kozmológiai ciklus lefutását követően visszatér ugyanabba az állapotába és ez a ciklus végtelenszer ismétlődik.

Felmerül a kérdés, hogy mindez hogyan látható be? Miként lesz pusztá spekulatív gondolatból megélt tapasztalat? Talán erre ad választ a látomásban megjelenő kapu hasonlata. A kapu nem egyszerűen azt szimbolizálja, hogy van egy pont, a mindenkori most, ahonnét előre és hátra tekintve megállapíthatjuk a múlt és a jövő végtelen sorozatát. A kapu ugyanis nem a mostot jelenti, hanem a *pillanatot*. A mostból egy jó adag múlt és a belátható jövő egy bizonyos szakasza tárul fel, ám semmiképpen sem az egész. Még

---

⁸ Friedrich Nietzsche: *Így szólott Zarathustra*. i.m. 191. o.

visszafelé sem, hiszen életünk lefutott eseményeinek legnagyobb részére már nem tudunk visszaemlékezni, a jövő pedig valójában üres tartályként hever előttünk. A mosthoz tehát véges múlt és korlátozott jövő tartozik. A pillanat azonban nem azonos a mosttal, és ez a különbség a hasonlatban kiemelt szerepet kap. A kapu az a hely, ahol a most átfordul pillanatba, a pillanat ugyanis az időnek olyan élménye, ahonnét feltárul a kétféle örökkévalóság egymásba érő hurka. A pillanat az örök visszatérés víziójának és szemlélésének pillanata. Az örök visszatérés élménye elválaszthatatlan a véges idő és az örökkévalóság, a most és a pillanat találkozásától. Ezt a kitüntetett pillanatot, az örökkévalóság betörését a véges időtapasztalatba, az örök visszatérés megvilágosodását Nietzsche „hatalmas délidőnek”⁹ nevezi.

Ez a vízió – nevezzük így – spekulatív része. Nietzsche azonban az örök visszatérés szédítő, és bizonyos értelemben az abszurditással és az értelmetlenséggel határos élményét megpróbálta gondolati úton is hozzáférhetővé tenni. „Nem úgy kell lennie hát, hogy befutotta már egyszer emez utat mind, ami csak futni bír? Nem úgy kell lennie hát, hogy ami csak megtörténhet, mind meg is történt, meg is tétetett, és egyszer már elszaladt errefelé?”¹⁰ Egyszerűbben fogalmazva: ha az idő végtelen, a lehetőségek száma azonban korlátozott, akkor már mindennek, ami lehetséges, meg kellett valósulnia.

Az örök visszatérés gondolatának előzetes bemutatását néhány megjegyzéssel szeretném zárni. Többféle értelmezési nehézség, sőt egyenesen paradoxon kapcsolódik ehhez a különleges, sőt bizarr vízióhoz. Egyrészt nem teljesen világos, hogy mi tér vissza, noha Nietzsche többször hangsúlyozza, hogy minden, a legapróbb részletekig. Ám néha úgy tűnik, nem térhet vissza más, mint az a kitüntetett pillanat, amiben felismerem az örök visszatérést. Csak ez a pillanat tér vissza, hiszen csak ebben a pillanatban billen át a most-tudat pillanat-tudatba.

A paradoxonok pedig a következő kérdésekből fakadnak: 1) Az örök visszatérés felismerése vajon nem szünteti-e meg az önmagába térő kört, éppen azáltal, hogy rálát erre a körforgásra, vagyis bizonyos értelemben kívül helyezkedik rajta? A monoton körkörösséget éppen hogy megszakítja a körkörösség felismerése, megszakítja, nem pedig láthatóvá teszi. Mintha éppen az örök visszatérés felismerése fenyegetné az örök visszatérést, amennyiben kilép belőle, túllép és kívül helyezkedik rajta. 2) Egy másik paradoxon a fátum és a szabadság ellentétéhez kapcsolódik. Nietzsche gondolkodásában rendkívül fontos a gondolkodás és a cselekvés felszabadítása a külső béklyóktól, a metafizika, a morál és a vallás kötelékeitől. Az intellektuális lelkiismeret követelménye a szabad szellemek ismertetőjegye. Az ugyanannak örök vissza-

---

⁹ Friedrich Nietzsche: *Így szólott Zarathustra*. i.m. 266. o.

¹⁰ Friedrich Nietzsche: *Így szólott Zarathustra*. i.m. 192. o.

térése, az a gondolat, hogy minden ugyanígy megtörtént már és még számtalanszor meg fog történni ugyanígy, egészen a legapróbb részletekig, nem fenyegeti-e a gondolkodás és a cselekvés felszabadítását? Ha minden pillanatban csak ismétlem azt, ami már számtalanszor megtörtént, akkor a szabadság dimenziója mind a gondolkodás, mind a cselekvés szintjén értelmét veszti. 3) Zarathustra a kapu mögött és előtt álló utat is örökkévalóságnak nevezi. Ám ha a múlt is egy örökkévalóság és a jövő is örökkévalóság, akkor hogyan is érhetnénk a végére és hogyan kezdődhetne előlről? Ha a múlt örökkévaló, akkor az, ami most van, még sohasem történhetett meg, ha a jövő örökkévaló, akkor a mostani állapot sohasem ismétlődhet. Persze értelmezhetjük az örökkévalóság fogalmát a világállapotoktól függetlenül, és akkor gondolhatjuk azt, hogy a kétféle, valójában egy örökkévalóság az a legtágabb időhorizont, amin belül a világevek ciklusai lefutnak. Ebben az esetben azonban egy újabb paradoxonba ütközünk: 4) ha az időt a világidőtől különböző horizontnak tekintjük, akkor az örök visszatérés gondolatának megértésekor az örökkévalóság idejébe „ugrunk”, vagyis elhagyjuk a világidő mostját, ezzel pedig úgyszólván kívül helyezkedünk az ismétlésen, vagyis az a pillanat, amikor felfogjuk az örök visszatérést, soha sem fog megisméltódni – mivel nem *ennek* a ciklusnak az idejében történik meg.

Az örök visszatérés első értelmezési lehetősége egy negatív kijelentésben áll. Kissé nyersen ezt úgy fogalmazhatjuk meg, hogy ez a gondolat egész egyszerűen értelmetlen. Olyan súlyos önellentmondást, oly sok nehézséget és annyi lehetséges paradoxont rejt magában, hogy aligha vehető komolyan. Ám nem csak az önellentmondás miatt tarthatjuk a gondolatot értelmetlennek. Értelmetlennek tűnik azért is, mert valójában a nihilizmus egy szélsőséges változatához vezet el és a gondolkodás megerősítése helyett az életakarat végleges elgyöngítését és az elviselhetetlen csömört hozza magával. Értelmetlennek vagy legalábbis feleslegesnek tűnik továbbá abból a szempontból is, hogy a nietzschei gondolkodás többi eleme nagyon jól működik az örök visszatérés gondolata nélkül. Vagyis az örök visszatérést bizonyos értelemben tekinthetjük egy zárványnak is a gondolatok egyébként szervesen illeszkedő és egymásra felelő hálózatában. A nietzschei feltevéseket elfogadva azonban aligha tarthatjuk értelmetlennek az örök visszatérés gondolatát, hiszen ő maga tulajdonított rendkívüli jelentőséget ennek a gondolatnak. Mondhatta volna azt, hogy legfontosabb gondolata az értékek átértékelése, vagy Isten halála, esetleg a nihilizmus elleni küzdelem és még folytathatnánk a sort. Ám történetesen úgy vélte, hogy legfontosabb és legnagyobb gondolati belátása az örök visszatérés víziójához kapcsolódik. Ha ezt komolyan vesszük, akkor komolyan vesszük azt, hogy a gondolatnak *van* filozófiai értelmezése. Ennek egyik lehetséges változatát mutatom be az etikai értelmezéssel.

A hagyományos morál bizonyos értelemben értelmét és alapját veszti Isten halálának felismerésével. A morális értékelés vagy valamilyen esztétikai világtérképezés révén nyeri el újra az értelmét, vagy pedig perspektívák sokaságára esik szét. Az értékek lerombolásának tagadó munkáját azonban ki kellene egészíteni az új értékek teremtésének igenlő munkájával. Az *Így szólt Zarathustra* három stádiumának, a teve, az oroszlán és a gyermek stádiumának értelmében az oroszlán haragos, tiltakozó rombolását fel kell váltania a gyermek ártatlan, játékos teremtésének. Nietzsche számára az örök visszatérés gondolata ennek a végső átalakulásnak a kulcsa. „Ártatlanság a gyermek és feledés, újrakezdés, játék, magából pördülő kerék, első mozdulat, szent igenlés. / Bizony mondom, testvéreim, a teremtés játékához kell a szent igenlés.”¹¹ Az *Ecce homo*-ból pedig megtudjuk, hogy az örök visszatérés az igenlés „lehető legfennköltebb és egyáltalában elérhető megfogalmazása”¹². Igenlés, ártatlan teremtés, gyermeki játékoság és örök visszatérés tehát összetartoznak. A kérdés: hogyan?

Vegyük először szemügyre az afirmáció követelményét. Az örök visszatérés azért különös gondolat, mert a tagadás és az igenlés, a legmélyebbre hatoló csömör és a legfennköltebb akarás is következik belőle. Az *Így szólt Zarathustra* szövegeiben található emelkedett hangú megfogalmazások elsősorban az örök visszatérés pátozát és a lehetséges csömört hangsúlyozzák, de ha jól megnézzük a szövegeket, közvetlen utalást nem találunk az örök visszatérés afirmatív jellegére vonatkozóan. Ha ezt az összefüggést értelmezni akarjuk, akkor más szövegekhez kell fordulnunk.

Az 1881 kora őszén keletkezett jegyzetek között több olyan megfogalmazás is található, ami az örök visszatérés afirmatív jellegét egyfajta imperatívusként mutatja be. „Hogyha magadévá teszed a gondolatok gondolatát, át fog változtatni téged. A *legnagyobb* nehezék, hogyha mindig, amikor csak tenni akarsz valamit, fölteszed a kérdést: 'olyan-e, hogy meg akarnám tenni számtalanszor?’”¹³ Ebből a rövid részletből három lényeges dolgot tudunk meg: 1) az örök visszatérés nem egy a többi gondolat között, hanem a gondolatok gondolata, kitüntetett helye van, olyasfajta belátás, ami minden egyéb gondolatot hordoz. 2) Ez a gondolat átváltoztatja azt, aki képes elgondolni. Az örök visszatérés gondolatát vagy elvetjük és értelmetlennek nyilvánítjuk, vagy átalakulunk tőle, értékeket hordozó tevőből értékeket romboló oroszlánná,

¹¹ Friedrich Nietzsche: *Így szólt Zarathustra*. i.m. 33. o.

¹² Friedrich Nietzsche: *Ecce homo*. i.m. 94. o.

¹³ Friedrich Nietzsche: „Az új felvilágosodás”. Ford. Kurdi Imre. Budapest, Osiris/Gond, 2001. 56. o.

ebből pedig ártatlanul teremtő gyermekké. Semleges távolságtartással nem lehet viszonyulni hozzá. 3) Az örök visszatérés gondolata egy etikai imperatívuszt kínál, ráadásul olyan imperatívuszt, amihez semmilyen külső támasztékra, törvényre vagy értékre nincs szükség: tisztán formális és tisztán immanens törvény a viselkedés számára. „Éljünk úgy, hogy újra élni akarjunk, és mindörökké így akarjunk élni!”¹⁴ Illetve: „Az én tanításom azt mondja: *úgy* élj, hogy újra *kívánnod* kelljen az életet, ez a feladat – élni fogsz újra, *így is, úgy is!*”¹⁵

Az etikai imperatívusz tehát egyrészt az élet egészére vonatkozik: úgy kell élnem, hogy ennek az életnek az örök ismétlődését is elviselhessem. Nem egyszerűen arról van szó, hogy legyen elég erőm *elviselni* a terhet, hanem arról, hogy olyanná változtassam az életet, hogy annak örök ismétlődését *akarhassam* is. Másfelől a mindenkori pillanatra és az éppen végrehajtandó cselekedetre irányul az imperatívusz: amit éppen cselekszem, azt cselekedjem úgy, hogy annak örök visszatérését is akarjam.

Milyen aspektusai vannak az igenlésnek, annak az igenlésnek, aminek az örök visszatérés gondolata a legfennköltebb és legmagasabb megfogalmazása? Úgy vélem, három lényeges aspektust különíthetünk el: az igenlés választ, elfogad és akar. 1) Választ, amennyiben az éppen adott konkrét pillanatban lehetőségek sokaságából választom ki azt a cselekvés és viselkedésmódot, aminek örök visszatérését is igenelni tudom. Bizonyos értelemben az örök visszatérés gondolata az, ami választ, hiszen ez maga jelöli ki számomra azt, amit igenelni tudok és ezt azért választom, mert örök visszatérését is igenlem. Egy 1883 végéről származó jegyzetben ezt olvassuk: „a visszatérés gondolata mint *kiválasztó* princípium”¹⁶, vagyis megvalósítandó lehetőségekre, etikai cselekedetekre, gondolkodásmódokra, életfelfogásokra és emberekre egyaránt vonatkozó kiválasztó princípium.

2) Az affirmáció azonban elfogadást is jelent, mégpedig az elfogadás legszélsőségesebb értelmében. Affirmálnom kell tudni azt is, amit esetleg elutasítottam eddig a múltamból. „Meváltani az elmúltakat, és 'Így akartam!'-má újjáteremteni minden 'Megesett'-et – ezt nevezném csak megváltásnak én!”¹⁷ Másrészt affirmálnom kell tudni sorsom, valamint a létezés egészét. Az affirmálásnak ez az elfogadó aspektusa az *amor fati* tételében jelenik meg. „Mindig többet és többet akarok tanulni, meglátva a dolgokban a szükségszerűséget mint szépséget – így leszek majd egyike azoknak, akik megszerépmélik a dolgokat. *Amor fati*: mostantól kezdve ez az én szerelmem!”¹⁸ A létezéssel

---

¹⁴ Friedrich Nietzsche: „Az új felvilágosodás”. i.m. 62. o.

¹⁵ Friedrich Nietzsche: „Az új felvilágosodás”. i.m. 63. o.

¹⁶ Friedrich Nietzsche: „Az új felvilágosodás”. i.m. 241. o.

¹⁷ Friedrich Nietzsche: *Így szólott Zarathustra*. i.m. 171. o.

¹⁸ Friedrich Nietzsche: *A vidám tudomány*. i.m. 197. o.

szembeni ellenállás feladása, a létezés ártatlanságának elfogadása és ebbe az ártatlanságba való belesimulás, végső soron a szükségszerűség belátása a törvények által irányított célszerűség helyett: ezek mind az örök visszatérés gondolatára alapuló igenlés, az elfogadó igenlés következményei.

3) Az igenlés azonban nem csak kiválaszt és elfogad, hanem akar is. Magát a szükségszerűséget, a keletkezés ártatlanságát akarja. A váratlanságot, az újdonságot, a kiszámíthatatlanságot. Az akarási ebben az értelemben semmiképpen sem egy cél akarásiát és ebből következően a cél eléréséhez vezető cselekedeteket akarja, hanem a szakadatlan keletkezést.

Az örök visszatérés imperatívuszának többféle megfogalmazása lehetséges. A korábban említett nietzschei változatok mellett Deleuze például a következő formulát adja: „Amit akarsz, azt akard úgy, hogy annak egyszersmind az örök visszatérését is akard.”¹⁹ Danto pedig így fogalmaz és megfogalmazásában egyesíti az éppen adott cselekedetre, valamint az élet egészére vonatkozó aspektust: „tégyszerű (vagy légy olyan), hogy számtalanszor akarj még pontosan ugyanígy tenni (vagy pontosan ugyanezt lenni).”²⁰ Safranski pedig ezt a formulát fogalmazza meg: „úgy éld a pillanatot, hogy ne borzadj el tőle, ha visszatér!” Illetve: „éljünk úgy, 'mintha' minden pillanat örök volna, mert örökké vissza fog térni.”²¹

Az örök visszatérés azonban nem csak az egyéni életet változtatja meg, hanem – Nietzsche sejtése szerint – a kultúra egészét lépésről lépésre átalakítja. „És az ember-lét minden gyűrűjében van egy-egy olyan óra, midőn először egyvalakiben, aztán sokakban, aztán mindenkihez fölmerül a leg-hatalmasabb gondolat, minden dolgok örök visszatérésének gondolata.”²²

Imperatívusként és az afirmáció alapjaként azonban az örök visszatérés mégis elsősorban mint kiválasztó princípium működik. Elválasztja azt, ami gyenge, élettelen és hamis attól, ami erős, ártatlan és teremtő. Az egyéni életre nézve ez a kis kárpótlások, a kis örömök, az apró hamisságok, a kicsinyesség elutasítását jelenti. Noha az örök visszatérés és az *amor fati* nem ugyanaz (az előbbi a nagy világekorszakok visszatérését állítja, az utóbbi pedig az egy világekorszakon belüli keletkezést igenli), mindkettő a negatív, vagy reaktív késztetések elutasítására szólít fel. Ezek között középponti szerepet játszik a bosszúvágy, a neheztelés és végül a gyűlölet. A gyűlölet mások, ám akár önmagam ellen is. Aki gyűlöl az még nem tanult meg afirmálni, aki gyűlöl,

---

¹⁹ Gilles Deleuze: *Nietzsche és a filozófia*. Ford. Moldvay Tamás. Budapest, Gond/Holnap, 1999. 112. o.

²⁰ Arthur C. Danto: *Az Übermensch és az örök visszatérés*. Ford. Györfly Erzsébet. In. *Gond 23–24*. 52. o.

²¹ Rüdiger Safranski: *Nietzsche. Szellemi életrajz*. Ford. Györfly Miklós. Budapest, Európa, 2002. 213. o.

²² Friedrich Nietzsche: „Az új felvilágosodás”. i.m. 58. o.

az még nem tudja hordozni az örök visszatérés terhét, aki gyűlöl, az nem tud ártatlan gyermek módjára teremteni és játszani.

Az örök visszatérés mint kiválasztó gondolat és affirmatív princípium a gyűlölet fenoménjét sajátos módon tárja elénk. Nietzsche szerint a gyűlölet nem azért elutasítandó, mert morálisan rossz. A gyűlöletet – az élet többi megnyilvánulásához hasonlóan – félreértés lenne a jó és rossz morális szembeállítására felől értelmezni. A gyűlöletet ugyanis nem a jó és rossz akarat, hanem az erős és a gyenge akarat különbségében érthetjük meg. Innét tekintve pedig a gyűlölet nem más, mint a gyenge, gátolt, reaktív, bosszúvágyó akarat egyik formája. Legyen bár mégoly heves és látszólag „erőtéljes” is, valójában gyengeségből, erőtlenségből, az affirmációra való képtelenségből fakad. A gyűlölet ellentéte ennek megfelelően nem is a jóindulat, kiengesztelődés és tolerancia, hanem a tagadás nyílt formája: az ellenség mint ellenség tisztelete, valamint a kifinomult, távolságtartó elutasítás. Ellenszere pedig mindennek előtt az örök visszatérés gondolatának elgondolása és elviselése. Nietzsche a gyűlölettől nem mint külső agressziótól óv, hanem mint belső fenyegetéstől, mint valamiféle fertőzéstől, ami megrontja a gondolkodásunkban és akaratunkban működő erőket. Ezzel a fertőzéssel szemben a leghatékonyabb védekezés az erő fokozása és affirmatívvá tétele, mégpedig az igenlés „lehető legfennköltebb” gondolata révén.